

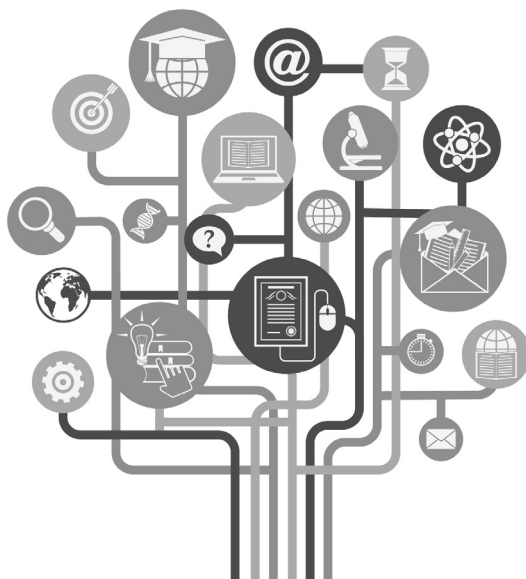
10

การนำหลักการกำกับดูแลกิจการที่ดีมาใช้ในการพัฒนา กฎหมายบริษัทจำกัดในประเทศไทย

Application of Good Corporate Governance Principles to Develop
Thai Limited Company Law in Thailand

นพดล ปกรณ์นิมิตดี และ นเรศร์ เกษะประกร

Noppadon Pakonnimiddee and Nares Kesaprakorn

การนำหลักการกำกับดูแลกิจการที่ดีมาใช้ในการพัฒนากฎหมาย บริษัทจำกัดในประเทศไทย

Application of Good Corporate Governance Principles to Develop
Thai Limited Company Law in Thailand

นพดล ปกรณ์นิมิตตี¹ และ นเรศร์ เกษะประกร²

Noppadon Pakonnimiddee and Nares Kesaparakorn

¹คณะนิติศาสตร์ สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์ กรุงเทพฯ 10240 ประเทศไทย

NIDA School of Law , National Institute of Development Administration,
Bangkok 10240, Thailand e-mail : Noppadon.pak@stu.nida.ac.th

²คณะนิติศาสตร์ สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์ กรุงเทพฯ 10240 ประเทศไทย

NIDA School of Law , National Institute of Development Administration,
Bangkok 10240, Thailand e-mail : nares.k19@gmail.com

Received : August 11, 2021 Revised : October 27, 2021 Accepted : October 29, 2021

บทคัดย่อ

จากสภาพการณ์ที่หลักการกำกับดูแลกิจการที่ดีถูกให้ความสำคัญเฉพาะเพียงบริษัทจดทะเบียนในตลาดหลักทรัพย์ ในขณะที่ธุรกิจภาคเอกชนตัวเล็ก คณะกรรมการกำกับดูแลกิจการก็ถูกให้ความสำคัญแต่เพียงบริษัทมหาชน จำกัด ที่มีหลักทรัพย์ซื้อขายในตลาดหลักทรัพย์เท่านั้น ทั้งที่บริษัทจำกัด โดยส่วนใหญ่ในไทยและของโลกที่เป็นธุรกิจขนาดกลางและย่อม และส่วนหนึ่งเป็นธุรกิจครอบครัวด้วยนั้น มีจำนวนบริษัท จำนวนลูกจ้าง ที่มากกว่าบริษัทจดทะเบียนในตลาดหลักทรัพย์ ประเด็นดังกล่าวเป็นปัญหาที่เหมือนกันทั้งในประเทศไทยและต่างประเทศ จากการศึกษา พบว่า ประมวลกฎหมายและพาณิชย์ไทย ส่วนบริษัทจำกัด ยังมีพัฒนาการที่แตกต่างจากกฎหมายบริษัทมหาชน จำกัด ในประเด็นความสอดคล้องกับหลักการกำกับดูแลกิจการเพราะระบบกฎหมายบริษัทในประเทศไทยยังไม่ได้เป็นเอกภาพ เหมือนกฎหมายบริษัทต่างประเทศที่เศรษฐกิจพัฒนาแล้ว ดังนั้น บทความนี้จึงมุ่งศึกษาแนวทางการนำหลักการกำกับดูแลกิจการที่ดีมาใช้ในการพัฒนากฎหมายบริษัทจำกัดในประเทศไทย เพื่อให้บริษัทจำกัดประสบความสำเร็จในแนวทางการดำเนินธุรกิจแบบยั่งยืนได้เช่นเดียวกับบริษัทมหาชน จำกัด ในตลาดหลักทรัพย์

คำสำคัญ : บริษัทเอกชน จำกัด; หลักการกำกับดูแลกิจการ; การพัฒนากฎหมายบริษัท

Abstact

As a condition in which good corporate governance principles are only valued by listed companies on the Stock Exchange of Thailand, as well as the corporate governance scores in private businesses, it is only featured by public limited companies that have securities traded on the stock exchange. Despite the fact that most private companies in Thailand are small and medium-sized businesses, and part of the family business. The numbers of these companies and their employees are much more than the listed companies on the Stock Exchange of Thailand. Such situations cause the same problem both in Thailand and abroad. According to the study, The Civil and Commercial Code in the Limited Company section also developed differently from the laws of Public Limited Company in relation to the corporate governance principles. Besides, the company legal system in Thailand lacks unity compared to the foreign company laws in developed economies. This article focuses on the guidelines for applying good corporate governance principles to develop the laws of limited companies in Thailand for private companies to be successful in sustainable business operations as well as public limited companies on the Stock Exchange of Thailand.

Keywords : Private Company Limited; Corporate Governance Principles; Company Law Development

บทนำ

หลักการกำกับดูแลกิจการจะมีประสิทธิผลได้ต้องอาศัยกฎหมาย กฎระเบียบ ข้อบังคับ ของแต่ละประเทศ เป็นตัวช่วยเสริม (OECD, 2515 : 13) จากคำกล่าว ทำให้เห็นได้ว่า หลักการกำกับดูแลกิจการ กับเรื่องกฎหมายบริษัทดูเหมือนจะคนละเรื่องกัน แต่อันที่จริงแล้วหลักการกำกับดูแลกิจการที่ดี คือ สิ่งที่เข้ามาเสริมให้กฎหมายบริษัท มีความยืดหยุ่น และปรับเปลี่ยนหลักการดำเนินธุรกิจให้สอดคล้องกับสภาพเศรษฐกิจและสังคม โดยไม่จำเป็นต้องไปแก้ไขกฎหมาย และเป็นไปด้วยความสมัครใจของผู้ประกอบการ แต่อย่างไรก็ตาม หากการปฏิบัติตามหลักการกำกับดูแลกิจการ หรือหลักบรรษัทภิบาลไม่สามารถเกิดผลในทางปฏิบัติ ได้จริงเท่ากับการบังคับใช้หลักการกำกับดูแลกิจการ โดยนำไปตราเป็นบทบัญญัติแห่งกฎหมายในประเด็นที่หลักการกำกับดูแลกิจการที่อาศัยความสมัครใจ หากปฏิบัติไม่ได้ให้อธิบาย (Comply and Explain) ว่าไม่สามารถปรับเปลี่ยนพฤติกรรมหรือการกระทำของผู้ประกอบการ

งานวิจัยส่วนใหญ่ในประเทศไทย ได้ศึกษาหลักการกำกับดูแลกิจการที่ดีในบริษัทจดทะเบียน ทั้งที่ความสำคัญของบริษัทที่ไม่ได้อยู่ในตลาดหลักทรัพย์ ทั้งในแง่จำนวนบริษัท จำนวนทุนจดทะเบียน และอัตราการจ้างแรงงาน มีตัวเลขจำนวนที่สูงกว่า และส่งผลต่ออัตราการเจริญเติบโตของประเทศ ที่มากกว่าบริษัทจดทะเบียน และเป็นเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นเหมือนกันทั้งในต่างประเทศและไทย แต่ปัญหา คือ ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ลักษณะ 22 บริษัทจำกัดของไทย ยังมีการพัฒนากฎหมายที่สอดคล้องกับหลักการกำกับดูแลกิจการที่ดีอยู่น้อยมาก และแนวคิดที่แตกต่างระหว่างบริษัทจดทะเบียน กับบริษัทที่ไม่ได้อยู่ในตลาดหลักทรัพย์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งมุมมองที่ว่า บริษัทเอกชน จำกัด เป็นเรื่องของเอกชนส่วนตัว ทุนส่วนตัวของผู้ประกอบการ เป็นการมองตามทฤษฎีหลักการกำกับดูแลกิจการที่มีนิยามแบบแคบ แนว Parkinson 1994 อย่างเดียว

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาแนวคิด ทฤษฎีและความเป็นมาของการกำกับกิจการที่ดีในกฎหมายบริษัท

2. เพื่อศึกษาเปรียบเทียบกฎหมายเกี่ยวกับกำกับดูแลกิจการที่ดี ในสหราชอาณาจักร สหรัฐอเมริกา และ ญี่ปุ่น กับกฎหมายที่สอดคล้องกับหลักการกำกับดูแลกิจการที่ดีในไทย

3. เพื่อวิเคราะห์รูปแบบการแก้ไขกฎหมายบริษัทจำกัดของไทยเพื่อผลักดันหลักการกำกับดูแลกิจการของบริษัทจำกัด ให้เกิดขึ้นและมีความทันสมัยเช่นเดียวกับกฎหมายต่างประเทศ

แนวคิดและทฤษฎีของการกำกับดูแลกิจการที่ดี

ความหมายของหลักการกำกับดูแลกิจการที่ดี

บทนิยามของหลักการกำกับดูแลกิจการที่ดี Corporate Governance ต่างๆ ที่หลากหลายแนวคิด มุมมองทั้งในต่างประเทศและของไทย ออกได้เป็นสองลักษณะตามทฤษฎีบริษัท คือ 1. นิยามของหลักการกำกับดูแลกิจการแบบแคบ ตามแนวทางของ Parkinson (1994) จะมุ่งไปที่การควบคุมกำกับดูแลกิจการของบริษัทโดยผู้ถือหุ้น (ทฤษฎีบริษัทรูปแบบผู้ถือหุ้น) 2. นิยามของหลักการกำกับดูแลกิจการแบบกว้างจะมองที่บทบาทของผู้มีส่วนได้เสียต่างๆ ในเรื่องการตัดสินใจและดำเนินการให้ลุล่วงตามกลยุทธ์ของบริษัท (ทฤษฎีบริษัทรูปแบบผู้มีส่วนได้เสีย) (Worker-participation team, 2016) ทั้งนี้ผู้วิจัยมุ่งศึกษาในประเด็นในความหมายแบบกว้าง คือ คณะกรรมการและการมีส่วนได้เสีย

ความหมายของหลักการกำกับดูแลกิจการที่ดี ในมุมมองแบบกว้าง จะเริ่มต้นที่ความหมายที่องค์การเพื่อความร่วมมือทางเศรษฐกิจและการพัฒนา Organization for Economic Co-operation and Development หรือ OECD ได้นิยามความหมายของ “หลักการกำกับดูแลกิจการ” ไว้คือ ระบบการกำกับและควบคุมกิจการโดยการแบ่งแยกสิทธิและหน้าที่ของผู้เกี่ยวข้อง ไม่ว่าจะ เป็น คณะกรรมการ ผู้บริหาร ผู้ถือหุ้น หรือผู้มีส่วนได้เสียอื่น โดยกำหนดหลักเกณฑ์และวิธีปฏิบัติเพื่อใช้ตัดสินใจ โดยยึดตามวัตถุประสงค์ของธุรกิจเป็นสิ่งสำคัญ (ศิลปพร ศรีจันทเพชร, 2552)

หลักการกำกับดูแลกิจการ ของ G20/OECD ฉบับปี ค.ศ.2015 มีเนื้อหาหลักการ 6 หมวด ดังนี้

หมวดที่ 1: สร้างความมั่นใจในหลักการกำกับดูแลกิจการที่ดี กรอบการกำกับดูแลกิจการควรส่งเสริมตลาดที่โปร่งใสและเป็นธรรมและการจัดสรรทรัพยากรอย่างมีประสิทธิภาพ ควรสอดคล้องกับหลักกฎหมาย สนับสนุนการกำกับดูแลและการบังคับใช้ที่มีประสิทธิภาพ

หมวดที่ 2: สิทธิและความเท่าเทียมกันในการปฏิบัติต่อผู้ถือหุ้นและหน้าที่ความเป็นเจ้าของที่สำคัญ หลักการข้อนี้ คือ เพื่อปกป้องและอำนวยความสะดวกในการใช้สิทธิของผู้ถือหุ้นและสร้างความมั่นใจในการปฏิบัติต่อผู้ถือหุ้นทุกคนอย่างเท่าเทียมกันรวมถึงผู้ถือหุ้นส่วนน้อยและผู้ถือหุ้นต่างชาติ

หมวดที่ 3: นักลงทุนสถาบันตลาดหลักทรัพย์ และสถาบันการเงินที่ทำหน้าที่เป็นสื่อกลางอื่น ๆ โดยเห็นว่าหลักการกำกับดูแลกิจการควรมีส่วนในการสร้างแรงจูงใจที่ดีตลอดทั้งระบบการลงทุนและจัดให้มีตลาดหุ้น ที่ทำงานในลักษณะที่เอื้อต่อหลักการกำกับดูแลกิจการที่ดี

หมวดที่ 4: บทบาทของผู้มีส่วนได้เสียในการกำกับดูแลกิจการ การกล่าวถึงสิทธิของผู้มีส่วนได้ส่วนเสียที่จัดตั้งขึ้นตามกฎหมายหรือผ่านข้อตกลงร่วมกันและส่งเสริมความร่วมมือระหว่าง บริษัท และผู้มีส่วนได้เสียในการสร้างความมั่นคงและความยั่งยืนขององค์กรในเรื่องทางการเงิน

หมวดที่ 5: การเปิดเผยข้อมูลและความโปร่งใส (Disclosure and transparency) หลักการกำกับดูแลกิจการข้อนี้ ต้องการให้มีเกณฑ์การเปิดเผยข้อมูลทุกเรื่องที่เกี่ยวข้องบริษัท รวมถึงสถานการณ์ทางการเงินผลการดำเนินงาน

หมวดที่ 6: ความรับผิดชอบของคณะกรรมการ (The responsibilities of the board) หลักการกำกับดูแลกิจการข้อนี้ มีสาระสำคัญ คือ คณะกรรมการควรดำเนินการบนพื้นฐานของข้อมูลที่ครบถ้วนโดยสุจริตใจด้วยความซื่อสัตย์และการเอาใจใส่และเพื่อประโยชน์สูงสุดของบริษัท และผู้ถือหุ้น (OECD, 2515)

แนวคิดของหลักการกำกับดูแลกิจการที่ดี

หลักการกำกับดูแลกิจการที่ดี ตามความหมายที่กล่าวมาข้างต้น แม้จะมีนิยามความหมายตามหลักสากล แต่วัฒนธรรมการดำเนินธุรกิจในแต่ละประเทศและแต่ละประเทศมีความแตกต่างกัน ทำให้เกิดแนวคิดของหลักการกำกับดูแลกิจการที่ดี ที่หลากหลายต่างกันอย่างส่งผลต่อระบบกฎหมายบริษัทด้วย ซึ่งการแบ่งแนวคิด

หลักการกำกับดูแลกิจการตามแนวทางของประเทศที่พัฒนาแล้ว อาจแบ่งออกได้ดังนี้

รูปแบบการกำกับดูแลกิจการในแนวทางของสหรัฐอเมริกา (The US rules-based model) สำหรับบริษัทมหาชน จำกัด จะเป็นรูปแบบคณะกรรมการบริษัทชั้นเดียวมีกรรมการอิสระจากภายนอก และมีกฎหมาย (Sarbanes-Oxley) เป็นบทกำหนดโทษทางอาญาในเรื่องการฝ่าฝืนไม่เปิดเผยข้อมูล

รูปแบบการกำกับดูแลกิจการ ในแนวทางของสหราชอาณาจักร (The UK/Commonwealth principle-based model) จะตรงกันข้ามกับสหรัฐอเมริกา โดยใช้หลัก Principle-based การใช้ประมวลหลักการกำกับดูแลกิจการที่ดี หากบริษัทไม่สามารถปฏิบัติตามได้จะต้องมีการชี้แจงอันเป็นไปตามหลัก comply or explain (Bob Tricker, 2015)

รูปแบบเครือข่ายธุรกิจของญี่ปุ่น (The Japan business network model) รูปแบบเครือข่ายธุรกิจของญี่ปุ่น ที่มีมาแต่เดิม คือ Keiretsu เครือข่ายธุรกิจที่ประกอบด้วย บริษัทต่างๆ รวมถึงผู้ผลิตในห่วงโซ่อุปทาน คู่ค้า ผู้จัดจำหน่ายและนักการเงินเป็นบางกรณี ซึ่งบริษัทหรือบุคคลเหล่านี้จะทำงานร่วมกันอย่างมีความสัมพันธ์ที่ใกล้ชิดแต่ยังคงเป็นอิสระในการดำเนินงานของตนหรือบริษัทของตน ระบบ keiretsu ตามรูปแบบเดิมจะมีทั้งรูปแบบเครือข่ายธุรกิจแบบแนวตั้ง และรูปแบบเครือข่ายธุรกิจแบบแนวนอน (Daniel Liberto, 2021) มีประเด็นเรื่องความซับซ้อนกันของเครือข่าย keiretsu ในระบบเศรษฐกิจญี่ปุ่น จะแบ่งออกได้เป็นสองลักษณะ คือ (1) กรณีกลุ่มของบริษัทขนาดใหญ่ที่มีความสัมพันธ์ทางการค้าและการเงินซึ่งกันและกันและการเป็นเจ้าของและการจัดการที่เชื่อมต่อกันเพื่อปกป้องบริษัทเหล่านี้จากความไม่แน่นอนของตลาด ภัยคุกคามจากการเข้าครอบครองกิจการ และการแข่งขัน (2) เครือข่าย keiretsu ในแนวตั้ง การแลกเปลี่ยนและการควบคุมที่ไม่ได้สมดุลระหว่างบริษัทแม่ขนาดใหญ่และบริษัทในเครือที่พึ่งพากัน (James R. Lincoln, Michael L. Gerlach and Peggy Takahashi, 1992) ซึ่งจะเห็นประเด็นปัญหาได้จากกรณีบริษัทโตโยต้า ซึ่งมีบริษัทโรงงานผลิตชิ้นส่วนยานยนต์ OEM ให้โตโยต้าที่มีความสัมพันธ์กันมานาน และได้รับสิทธิแต่เพียงผู้เดียว เป็นคู่ค้าสินค้ารายสำคัญ การดำเนินการเกี่ยวกับการจัดหาชิ้นส่วน

ยานยนต์ เป็นการจัดหาเป็นส่วนๆ ซึ่งมีได้กระทำเป็นระบบ ทำให้บริษัทโตโยต้า ได้สร้าง keiretsu แนวใหม่ โดย 1. การจัดซื้อชิ้นส่วนยานยนต์ จัดหาจากบริษัททั่วโลก ที่ให้ราคาที่ดีที่สุด 2. บริษัทโตโยต้าแทนที่จะซื้อชิ้นส่วนที่ละชิ้นกลับเรียก ร้องว่าซัพพลายเออร์จัดหาชิ้นส่วนยานยนต์ให้บริษัทแบบระบบบูรณาการ 3. บริษัทโตโยต้าสนับสนุนซัพพลายเออร์ในการจัดระบบบูรณาการและมีส่วนร่วมในการ พัฒนาลินค้ำในขั้นตอนการวางแผนของซัพพลายเออร์ (Katsuki Aoki and Thomas Taro Lennerfors, 2013)

แนวคิดหลักการกำกับดูแลกิจการที่สัมพันธ์กับแนวคิดการดำเนินธุรกิจ อย่างที่ยั่งยืน

ในประเด็นความสัมพันธ์ระหว่างหลักการกำกับดูแลกิจการที่ดีหรือ บรรษัทภิบาล กับ แนวคิดการดำเนินธุรกิจเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน ไม่ว่าจะธุรกิจหรือ บริษัทจะมองเป้าหมายของการพัฒนาที่ยั่งยืนในแนวคิดเรื่องความรับผิดชอบต่อ สังคม เศรษฐกิจ และสิ่งแวดล้อม หรือการมองเป้าหมายไปที่ความรับผิดชอบต่อ สิ่งแวดล้อม สังคม และธรรมาภิบาล กลไกการขับเคลื่อนที่สำคัญ จะต้องเริ่มที่ คณะกรรมการของบริษัทเป็นอันดับแรก ซึ่งหลักการกำกับดูแลกิจการหรือ บรรษัทภิบาล เป็นแนวคิดหรือหลักการในระดับของคณะกรรมการ ในขณะที่ ความรับผิดชอบต่อสังคม หรือ CSR เป็นภาระความรับผิดชอบต่อระดับของฝ่าย จัดการบริษัทที่ผู้บริหารจะต้องรับไปดำเนินการ ส่วนในระดับผู้ปฏิบัติงานหรือ ลูกจ้าง จะใช้หลักจริยธรรม และจรรยาบรรณวิชาชีพ เพื่อนำไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืน (อนันต์ชัย ยุทธประถม, 2020) สำหรับแนวคิดของหลักการกำกับดูแลกิจการที่มี ส่วนสัมพันธ์กับการพัฒนาอย่างยั่งยืน จะมีกรณีศึกษาในอินเดีย โดย Ashok kumar Sar พบว่า บริษัทที่มีค่าดัชนี CG (Corporate Governance) ที่สูงจะมี ส่วนสัมพันธ์การระดับการพัฒนาอย่างยั่งยืนที่ตีมากกว่าบริษัทที่มีค่าดัชนี CG ที่ต่ำ (Ashok Kumar Sar, 2018)

การพัฒนาแบบความคิดมาจากหลักบรรษัทภิบาล มาสู่แนวคิดการดำเนิน ธุรกิจอย่างยั่งยืนที่มีแนวคิดเรื่องความรับผิดชอบต่อด้านสิ่งแวดล้อม สังคมและ บรรษัทภิบาล (ESG) โดย ESG ได้ใช้เพื่อประเมินการดำเนินงานของบริษัท ผลประกอบการในอนาคตของบริษัท ซึ่งปัจจัยที่ส่งผลต่อการประกอบการ

ดังกล่าวนี้ มาจากบทบาทของบริษัทที่มีต่อเรื่องความรับผิดชอบต่อสังคมของกิจการ (CSR) ภายใต้บริบทของการพัฒนาที่ยั่งยืน (สถาบันไทยพัฒนา, 2020)

กรอบแนวคิด

รูปภาพที่ 1 กรอบแนวคิดการวิจัย

วิธีการดำเนินการวิจัย

บทความวิจัยฉบับนี้ จะศึกษาแนวทางของการนำหลักการกำกับดูแลกิจการที่ดีมาใช้ในการพัฒนากฎหมายบริษัทจำกัดในประเทศไทย การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพโดยการศึกษาจากเอกสารต่างๆ ตำรา หนังสือกฎหมายต่างประเทศ งานวิจัยรวมถึงข้อมูลอิเล็กทรอนิกส์ที่เกี่ยวข้องกับกฎหมายบริษัทจำกัดที่สัมพันธ์กับหลักการกำกับดูแลกิจการ

ผลการวิจัย

ความหมายของบริษัทเอกชนจำกัด

กฎหมายบริษัท ค.ศ. 2006 (Companies Act 2006) ของอังกฤษบัญญัติว่า “บริษัท” หมายถึง บริษัทที่จัดตั้งและจดทะเบียนตามกฎหมายบริษัท จะเห็นได้ว่ากฎหมายของอังกฤษมิได้บัญญัตินิยามของบริษัทตามความหมายในทางนิติศาสตร์ แต่ได้เน้นถึงการจัดตั้งและการจดทะเบียนเป็นสำคัญ เหตุผลเพราะว่าบริษัทในระบบกฎหมายของอังกฤษบุคคลคนเดียวไม่มีสิทธิจัดตั้งบริษัทเอกชนจำกัด (เสถียรภาพ นานหลวง, 2559) โดยกฎหมายบริษัท ค.ศ.2006 ได้มีบทนิยามของคำว่า บริษัทเอกชน จำกัด (private company) ไว้ว่าบริษัทเอกชน คือ บริษัทใด ๆ ที่มีไม่บริษัทมหาชน จำกัด

ในกรณีของประเทศสหรัฐอเมริกา บริษัทเอกชน จำกัด (private company) สหรัฐอเมริกามีได้ใช้คำว่า Company แต่ใช้คำว่า Corporation บริษัทเอกชน

จำกัด ภาษาอังกฤษจะใช้ว่า Closely-held Corporation ในขณะที่บริษัทมหาชน จำกัด จะใช้คำว่า Public-held Corporation

กรณีกฎหมายบริษัทของญี่ปุ่น Companies Act 2005 มาตรา 2 มีนิยามของคำว่า บริษัท ประกอบไปด้วย Stock Company, General Partnership Company, Limited Partnership Company หรือ Limited Liability Company โดยมีนิยามของ บริษัทมหาชน คือ Stock Company ซึ่งหุ้นของบริษัททั้งหมดหรือแต่บางส่วนไม่ถูกจำกัดการโอน ชื่อนำสังเกตสำหรับกรณีกฎหมายบริษัทญี่ปุ่น ซึ่งจะแตกต่างจากกฎหมายบริษัทของไทยที่แยกกฎหมายบริษัทจำกัด (บริษัทเอกชน จำกัด) กับ กฎหมายบริษัทมหาชน จำกัด ออกจากกัน คือ Stock Company ภายใต้ Companies Act 2005 อาจเป็นบริษัทเอกชน หรือ บริษัทมหาชน ก็ได้ขึ้นอยู่กับเงื่อนไขจดทะเบียนต่อฝ่ายจดทะเบียนพาณิชย์ของกระทรวงยุติธรรม (Takao Shojima, 2021)

สำหรับประเทศไทย คำว่าบริษัทจำกัด จะมีความหมายเดียวกับบริษัทเอกชน จำกัดที่เทียบเคียงได้กับบริษัทเอกชนจำกัดในกฎหมายบริษัทของต่างประเทศ นิยามความหมายที่ต่างกันระหว่าง บริษัทจำกัด มาตรา 1096 แห่งประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ กับนิยาม บริษัทมหาชน จำกัด ตามพระราชบัญญัติบริษัทมหาชนจำกัด พ.ศ. 2535 จากการศึกษาวิเคราะห์ พบว่า ส่วนที่เหมือนกัน คือ หุ้นแต่ละหุ้นที่มีมูลค่าต้องเท่ากัน และความรับผิดที่จำกัดไม่เกินมูลค่าหุ้น ซึ่งประเด็นข้อนี้แตกต่างจากกฎหมายบริษัทของญี่ปุ่นที่ให้นิยามความแตกต่างโดยใช้เรื่องประเด็นข้อจำกัดการโอนหุ้น

หากวิเคราะห์นิยาม บริษัทจำกัด กับ บริษัทมหาชน จำกัด ในมุมที่สัมพันธ์กับแนวคิดทฤษฎีบริษัท จะพบว่า นิยามตามมาตรา 1096 แห่งประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ของไทย ไม่ได้สะท้อนแนวคิดทฤษฎีบริษัท ที่คำนึงถึงผู้ถือหุ้นเป็นหลัก แต่เป็นเพียงการอธิบายลักษณะของบริษัท ที่เทียบได้กับกฎหมายบริษัทอังกฤษ คือ Company limited by Share มาอธิบายความหมายของ บริษัทเอกชน จำกัด ในขณะที่นิยามของ บริษัทมหาชน จำกัด จะสะท้อนให้เห็นภาพทฤษฎีบริษัทที่คำนึงถึงผู้มีส่วนได้เสียได้มากกว่า เพราะมีประเด็นเรื่องการขายหุ้นแก่ประชาชน ซึ่งถือเป็นผู้มีส่วนได้เสีย

กฎหมายบริษัทของสหรัฐอเมริกา สหราชอาณาจักร และญี่ปุ่นที่สัมพันธ์กับหลักการกำกับดูแลกิจการ

ในกฎหมายบริษัทของต่างประเทศ บทบาทที่สำคัญในการดำเนินกิจกรรมธุรกิจจะอยู่ที่คณะกรรมการ หรือผู้บริหารของบริษัท ทั้งนี้รูปแบบคณะกรรมการในกฎหมายบริษัทของสหรัฐอเมริกา สหราชอาณาจักร และญี่ปุ่นอาจจะยังมีความแตกต่างกัน ไม่ว่าจะเป็นรูปแบบกรรมการชุดเดียว หรือรูปแบบคณะกรรมการสองชุด แต่อย่างไรก็ตามหากศึกษาวิเคราะห์ในส่วนกฎหมายบริษัทจำกัดตามประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ของไทยก็อาจขึ้นอยู่กับที่ประชุมผู้ถือหุ้น ที่จะกำหนดรูปแบบให้มีคณะกรรมการชุดเดียว หรือให้มีคณะกรรมการสองชุด หลักการกำกับดูแลกิจการหรือบรรษัทภิบาล คือ หลักพื้นฐานที่คณะกรรมการต้องดำเนินการ บทบาทของคณะกรรมการบริษัทในการกำกับดูแลกิจการที่ดีนั้น คณะกรรมการองค์กรมีหน้าที่และความรับผิดชอบมากมายในการตัดสินใจทุกครั้งคณะกรรมการจะต้องพิจารณาว่าจะส่งผลกระทบต่อพนักงาน ลูกค้า ซัพพลายเออร์ ชุมชนและผู้ถือหุ้น หรืออาจกล่าวโดยรวมก็คือ ผู้มีส่วนได้เสียนั่นเอง (Nicholas J. Price, 2018)

กฎหมายบริษัทของสหรัฐอเมริกา มลรัฐต่างๆ ในสหรัฐอเมริกาหลายมลรัฐมีกฎหมายบริษัทเป็นของตนเอง แต่เหตุผลที่ผู้วิจัยเลือกกฎหมายบริษัทแห่งมลรัฐเดลาแวร์ (Delaware) เพราะมีกฎหมายบริษัทที่มีความทันสมัย มีหลักกฎหมายที่พัฒนาจากแนวคำพิพากษาศาล ซึ่งอำนวยความสะดวกแก่ผู้ประกอบการในการจัดตั้งบริษัท มีรัฐสภาที่ให้ความสำคัญกับการพัฒนากฎหมายบริษัท (Lewis S. Black, 2007) มีศาลที่พิจารณาคดีบริษัทโดยไม่ต้องมีคณะลูกขุน

บทบัญญัติสำคัญในเรื่องหน้าที่และความรับผิดชอบคณะกรรมการบริษัทตามกฎหมายบริษัท Delaware General Corporation Law (DGCL) ที่สอดคล้องกับหลักการกำกับดูแลกิจการ

หลักการพื้นฐานของกฎหมายบริษัทเดลาแวร์ คือ ธุรกิจและกิจการทั้งหลายของทุกบริษัทที่ดำเนินการภายใต้บทบัญญัตินี้ จะต้องถูกจัดการงานหรืออยู่ภายใต้การกำกับดูแลของคณะกรรมการบริษัท (DGCL มาตรา141(a))

1. คณะกรรมการบริษัททำหน้าที่เป็นตัวแทนของเจ้าของบริษัท (ผู้ถือหุ้น)
2. คุณสมบัติกรรมการ

ตัวอย่างกฎหมายที่เกี่ยวข้องกับเรื่องหลักการกำกับดูแลกิจการที่ดี คือ เรื่อง คุณสมบัติกรรมการ ตามกฎหมายบริษัทแห่งมลรัฐเดลาแวร์ DGCL Section 141(b) หนังสือรับรองการจดทะเบียน หรือข้อบังคับที่ได้วางคุณสมบัติที่เหมาะสมสำหรับการทำหน้าที่ของคณะกรรมการ เช่น กรรมการจะต้องเป็นผู้ถือหุ้นของบริษัท ข้อบังคับ เรื่องคุณสมบัติกรรมการ ข้อบังคับดังกล่าวจะได้รับการตีตกไปหากถูกเขียนขึ้นบนเป้าหมายความไม่เท่าเทียมในกรณีการละเมิดกฎหมายของมลรัฐเดลาแวร์

ในคดี *Triplex Shoe Co. v. Rice & Hutchins, Inc.*, 152 A. 342, 351 (Del. 1930) ได้ยกประเด็นเรื่องข้อบังคับที่กำหนดว่ากรรมการที่จะเข้ารับตำแหน่งจะต้องถือครองเป็นเจ้าของหุ้นบริษัทดังกล่าวก่อนหรือไม่ (Henry duPont Ridgely, 2015) ในตอนท้ายของคำพิพากษานี้ได้ระบุไว้ว่า คุณสมบัติกรรมการควรถูกทำขึ้นในระยะเวลาอันควร ระยะเวลาอันควรขึ้นอยู่กับข้อเท็จจริงและสถานการณ์ในแต่ละคดี

3. รูปแบบ กฎหมายบริษัททั่วไปแห่งมลรัฐเดลาแวร์ กรรมการบริษัทอยู่ภายใต้หลักความไว้วางใจ อันประกอบด้วยหลักความระมัดระวังและหลักความรับผิดชอบ ซึ่งประกอบด้วยหน้าที่ย่อยลงไป อันได้แก่ หน้าที่ตามหลักสุจริต หน้าที่กำกับควบคุมและหน้าที่เปิดเผยข้อมูล

หลัก Fiduciary Duty โดยทั่วไปจะ หมายถึง หน้าที่และความรับผิดชอบต่อบุคคลที่มีหน้าที่ดูแลหรือจัดการทรัพย์สินหรือกิจการของคนอื่นด้วยเจตนาที่สุจริต แต่เมื่อนำมาใช้กับบริษัทจะ หมายถึง หน้าที่ของกรรมการที่ต้องดูแลกิจการบริษัทภายใต้หลัก Fiduciary Duty ซึ่งหลักดังกล่าวนี้ มีพัฒนาการมาจากคำพิพากษาศาล (case law) จนมาสู่บทบัญญัติมาตรา 172 ของ กฎหมายบริษัททั่วไปแห่งมลรัฐเดลาแวร์ (Delaware General Corporation Law) (รัชดาพร สัจวร, 2551)

มาตรา 172 ของกฎหมายบริษัททั่วไปแห่งมลรัฐเดลาแวร์ ถอดความเป็นภาษาไทย เฉพาะในส่วนที่เกี่ยวข้องกับหลัก Fiduciary Duty ความว่า

ความรับผิดชอบของกรรมการทุกคนและคณะกรรมการเกี่ยวกับเงินปันผลหรือการไถ่ถอนหุ้น

“กรรมการซึ่งอยู่ในคณะกรรมการบริษัท หรือกรรมการในคณะกรรมการใด ๆ ที่คณะกรรมการบริษัทแต่งตั้ง จะได้รับการคุ้มครองตามหลักสุจริต ภายใต้ลายลักษณ์อักษรของบริษัท และตามข้อมูลความคิดเห็นรายงานหรือข้อความดังกล่าว ที่ถูกนำเสนอต่อบริษัท โดยเจ้าหน้าที่หรือพนักงานของบริษัท หรือคณะกรรมการบริษัท หรือบุคคลหนึ่งบุคคลใดในเรื่องที่กรรมการเชื่อว่าเขามีความสามารถทางวิชาชีพหรือเป็นผู้เชี่ยวชาญ และที่ได้รับเลือกด้วยความระมัดระวังอย่างสมเหตุสมผลโดยหรือในนามของบริษัท.....”

หน้าที่ตามหลักความระมัดระวัง (Duty of care) ต้องการให้กรรมการได้รับข้อมูล และตัดสินใจในการดำเนินกิจการอย่างอิสระบนพื้นฐานข้อมูลที่สมเหตุสมผล (Scott Green, 2005) คดี Smith v. Van Gorkom ถือเป็นคดีสำคัญคดีหนึ่งในปี ค.ศ.1982 โดยศาลแห่งมลรัฐเดลาแวร์ได้พบข้อเท็จจริงในคดีว่า กรรมการต้องรับผิดชอบต่อการละเมิดหลักความไว้วางใจในส่วนหน้าที่ตามหลักความระมัดระวัง (Duty of care) โดยต้องรับผิดชอบค่าเสียหายต่อผู้ถือหุ้น (ฝ่ายโจทก์) คำพิพากษาศาลในอดีตที่เคยเป็นบรรทัดฐาน Dodge v. Ford Motor Co. ,Shlensky v. Wrigley และ Joy v. North ศาลจะไม่ตัดสินให้กรรมการต้องรับผิด หากกรรมการได้ปฏิบัติหน้าที่ตามหลักความระมัดระวัง กรรมการได้ตัดสินใจและกระทำการโดยสุจริต ไม่มีการฉ้อโกงหรือกระทำผิดกฎหมาย และได้คำนึงถึงประโยชน์ของบริษัทเป็นสำคัญ (Florence Shu-Acquaye, 2004) ในส่วนหน้าที่ตามหลักความระมัดระวังนี้ หากพิจารณาตาม The Model Business Corporation Acts จะสอดคล้องกับมาตรา 8.30 ที่มีบทบัญญัติวางหลักการมาตรฐานการปฏิบัติหน้าที่สำหรับกรรมการ (ถอดความเป็นภาษาไทย ได้ดังนี้)

ข้อ A. กรรมการทุกคนในคณะกรรมการบริษัท ต้องปฏิบัติหน้าที่กรรมการด้วยความซื่อสัตย์สุจริตตามวิธีการที่กรรมการเชื่อว่าจะมีเหตุผลว่าจะเป็นไปโดยประโยชน์สูงสุดแก่บริษัท (รัชดาพร สังวร, 2551)

ข้อ B. กรรมการในคณะกรรมการหรือคณะกรรมการ เมื่อได้รับข้อมูลเกี่ยวกับการต้องตัดสินใจหรือเอาใจใส่ต่อการทำหน้าที่ จะต้องใช้ความ

ระมัดระวังเสมือนบุคคลในภาวะเช่นนั้น และเชื่อได้มีอย่างเหตุผลว่าอยู่ในสภาวะเดียวกัน

บทบัญญัติในส่วนมาตรา 172 ของ กฎหมายบริษัททั่วไปแห่งมลรัฐเดลาแวร์ (Delaware General Corporation Law) และ The Model Business Corporation Acts มาตรา 8.30 นี้ หากจะศึกษาเปรียบเทียบกับประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ของไทย ก็มีความใกล้เคียงกับมาตรา 1168 ที่บัญญัติว่า ในอันที่จะประกอบกิจการของบริษัทนั้น กรรมการต้องใช้ความเอื้อเพื่อสอดส่องอย่างบุคคลค้าขายผู้ประกอบด้วยความระมัดระวัง ซึ่งเทียบเคียงกับ Duty of care

การทำหน้าที่ตามความหลักซื่อสัตย์ (Duty of loyalty) ความรับผิดชอบนี้ คือ การกระทำการหรืองดเว้นการทำการบนหลักการพื้นฐานอิสระและไม่มีประโยชน์เข้ามาเกี่ยวข้องตามหลักสุจริตด้วยความเชื่อที่ว่ากระทำการเป็นประโยชน์ต่อบริษัทและผู้ถือหุ้น

4. กรรมการต้องเป็นอิสระไม่มีส่วนได้เสียกรรมการไม่ควรมีส่วนได้เสียไม่ว่าเรื่องเงิน หรือประโยชน์อื่นใดจากการทำงาน ยกเว้นกรรมการที่เป็นผู้ถือหุ้น และด้วยความเป็นอิสระ คือ ไม่มีสายสัมพันธ์กับคู่สัญญาของบริษัทที่มีผลประโยชน์หรือส่วนได้เสีย

5. หน้าที่กำกับดูแลหน้าที่นี้เป็นส่วนหนึ่งของหลักความรับผิดชอบอันรวมถึงระดับความใส่ใจของกรรมการที่มีต่อการจัดการความเสี่ยงของบริษัท

การคุ้มครองการทำหน้าที่ของกรรมการบริษัท

การคุ้มครองการทำหน้าที่ของกรรมการบริษัท แนวทางที่หนึ่ง คือ การใช้แนวทางตามคำพิพากษาศาล ในประเทศสหรัฐอเมริกา มีหลักกฎหมายซึ่งเรียกว่า “Business Judgement Rule” เพื่อคุ้มครองการตัดสินใจทางธุรกิจของกรรมการผ่านหลักกฎหมายจารีตประเพณีและได้รับการบัญญัติเป็นตัวบทกฎหมายในมลรัฐต่างๆ เพื่อมิให้กรรมการต้องมีความรับผิดเป็นการส่วนตัว หากการตัดสินใจดังกล่าวก่อให้เกิดความเสียหายแก่บริษัท หากพิสูจน์ได้ว่าการตัดสินใจนั้นอยู่บนหลักเกณฑ์ที่กฎหมายกำหนด และในขณะเดียวกัน หลักกฎหมาย Business Judgement Rule ก็ถือว่าเป็นเครื่องมือสำคัญของผู้ถือหุ้นในการตรวจสอบการใช้ดุลพินิจในการตัดสินใจทางธุรกิจของกรรมการว่าชอบด้วยกฎหมายหรือไม่ และ

กรรมการต้องรับผิดชอบเป็นการส่วนตัว ต่อการตัดสินใจดังกล่าวหรือไม่ด้วยเช่นกัน ผ่านกระบวนการฟ้องคดีต่อศาล เพื่อขอให้ศาลตรวจสอบการใช้ดุลพินิจในการตัดสินใจทางธุรกิจศาลจะใช้ “หลักการตัดสินใจทางธุรกิจ” เพื่อกำหนดว่ากรรมการและเจ้าหน้าที่ของบริษัทได้ละเมิดหน้าที่ต่อหลักความไว้วางใจของตนหรือไม่ (ศุภวัชร มาลานนท์, 2560)

การคุ้มครองการทำหน้าที่กรรมการบริษัท ที่เชื่อโดยสุจริตใจในบันทึกข้อมูลบริษัท และการนำเสนอข้อมูล ความเห็นต่อคณะกรรมการบริษัท โดยเจ้าหน้าที่และลูกจ้างของบริษัท อันเป็นไปตามกฎหมายบริษัทแห่งมลรัฐเดลาแวร์ มาตรา 141

การคุ้มครองการทำหน้าที่กรรมการบริษัท โดยการทำประกันภัยกับบริษัท ประกันภัย มลรัฐเดลาแวร์ อนุญาตให้บริษัทสามารถจัดซื้อกรมธรรม์เพื่อประกันความรับผิดชอบของกรรมการและเจ้าหน้าที่บริษัทได้ (Peter A. Atkins, Marc S. Gerber, Edward B. Micheletti, Robert S. Saunders, 2020)

กฎหมายบริษัทของสหราชอาณาจักร

พระราชบัญญัติบริษัท ค.ศ.2006 (Companies Act 2006) หน้าที่ของกรรมการถือเป็นหัวใจสำคัญของกฎหมายบริษัทแม้บริษัทจะเป็นนิติบุคคล แต่ก็ต้องดำเนินการผ่านผู้แทนนิติบุคคลซึ่งก็คือ กรรมการ (Stephen Girvin, Sandra Frisby and Alastair Hudson, 2010) โดยกฎหมายบริษัท ค.ศ.2006 ได้กำหนดหน้าที่ของกรรมการที่สำคัญไว้อยู่ 7 ข้อ ดังนี้

1. หน้าที่กระทำการภายในขอบอำนาจ (Duty to act within powers มาตรา 171) กรรมการมีหน้าที่กระทำการภายในขอบอำนาจกระทำการภายใต้ธรรมนูญบริษัทและใช้อำนาจตามวัตถุประสงค์ คำว่าธรรมนูญบริษัทในที่นี้จะประกอบไปด้วย หนังสือบริคณห์สนธิและข้อบังคับบริษัท

2. หน้าที่ในการส่งเสริมความสำเร็จของบริษัท (Duty to Promote the Success of the Company มาตรา 172) เพื่อส่งเสริมความสำเร็จของบริษัท กรรมการของบริษัท จะต้องทำหน้าที่ในแนวทางที่เป็นไปโดยสุจริตมีแนวโน้มที่จะส่งเสริมความสำเร็จของบริษัท เพื่อประโยชน์ของผู้ถือหุ้นโดยรวมและในการทำเช่นนั้นได้คำนึงถึง (ก) ผลที่ตามมาของการตัดสินใจใด ๆ ในระยะยาว

(ข) ผลประโยชน์ของพนักงานของบริษัท (ค) ความจำเป็นในการส่งเสริมความสัมพันธ์ทางธุรกิจของบริษัท กับซัพพลายเออร์ลูกค้าและอื่น ๆ (ง) ผลกระทบของการดำเนินงานของบริษัทที่มีต่อชุมชนและสิ่งแวดล้อม (จ) ความปรารถนาของบริษัทที่รักษาชื่อเสียงในด้านมาตรฐานการดำเนินธุรกิจที่สูง และ (ฉ) ความจำเป็นในการปฏิบัติอย่างเป็นธรรมระหว่างผู้ถือหุ้นของบริษัท

3. หน้าที่การตัดสินใจอย่างเป็นอิสระ (Duty to Exercise Independent Judgement มาตรา 173) กรรมการมีหน้าที่ในการตัดสินใจอย่างเป็นอิสระ มาตรา 173 แบ่งออกเป็น 2 หัวข้อย่อย ได้แก่ (1) กรรมการ ของบริษัทจะต้องตัดสินใจอย่างเป็นอิสระ (2) อย่างไรก็ตาม การกระทำตามข้อตกลงที่บริษัทได้ทำไว้เพื่อจำกัดการใช้ดุลยพินิจของกรรมการในอนาคต รวมถึงการกระทำที่ได้รับมอบอำนาจตามธรรมนูญของบริษัท จะไม่ถือว่าเป็นการละเมิดต่อหน้าที่ของกรรมการตามข้อนี้

4. หน้าที่ใช้ความระมัดระวัง ทักษะและความวิริยะอย่างสมเหตุสมผล (Duty to Exercise Reasonable Care, Skill and Diligence มาตรา 174) หน้าที่ตามกฎหมายบริษัทที่ต้องใช้ความระมัดระวัง ทักษะ และความวิริยะอย่างสมเหตุสมผล หมายถึง (1) กรรมการของบริษัท ต้องใช้ทักษะและความวิริยะอย่างสมเหตุสมผล (2) ซึ่งหมายความว่าความระมัดระวัง ทักษะ และความวิริยะอย่างสมเหตุสมผลที่จะใช้โดยคนที่ขยันพอเพียงด้วยความรู้ทักษะและประสบการณ์ทั่วไปที่อาจคาดหวังอย่างสมเหตุสมผลของบุคคลซึ่งปฏิบัติหน้าที่โดยกรรมการที่เกี่ยวข้องกับบริษัท และความรู้ทักษะและประสบการณ์ทั่วไปที่กรรมการพึงมี

5. หน้าที่หลีกเลี่ยงการขัดกันแห่งผลประโยชน์ (Duty to Avoid Conflict of Interest มาตรา 175) กรรมการมีหน้าที่หลีกเลี่ยงการขัดกันแห่งผลประโยชน์กับบริษัท โดยกรรมการของบริษัทจะต้องหลีกเลี่ยงสถานการณ์ที่เขามิหรืออาจมีผลประโยชน์โดยตรงหรือโดยอ้อมที่ขัดแย้งกันหรืออาจขัดแย้งกับผลประโยชน์ของบริษัท

6. หน้าที่ไม่ยอมรับผลประโยชน์จากบุคคลที่สาม (Duty not to Accept Benefits from Third Parties มาตรา 176) หน้าที่ไม่ยอมรับผลประโยชน์จากบุคคลที่สาม กรรมการของบริษัทต้องไม่รับผลประโยชน์จากบุคคลภายนอกที่มอบ

ให้โดยเหตุผลว่าเป็นกรรมการ หรือกระทำการหรือไม่กระทำการใดในฐานะ กรรมการ คำว่า “บุคคลที่สาม” ในที่นี้ หมายถึง บุคคลอื่นที่ไม่ใช่บริษัท องค์กร ที่เกี่ยวข้องหรือบุคคลที่ทำหน้าที่ในนามของบริษัท หรือองค์กรที่เกี่ยวข้อง

7. หน้าที่ประกาศผลประโยชน์ในธุรกรรมที่น่าเสนอ (Duty to Declare Interest in Proposed Transaction มาตรา 177) หน้าที่ของกรรมการบริษัท ในการประกาศผลประโยชน์ในธุรกรรมที่น่าเสนอ ตามมาตรา 177 หากกรรมการ ของบริษัทมีความประสงค์ในการทำธุรกรรมหรือข้อตกลงที่เสนอกับบริษัทไม่ว่า ทางใดทั้งทางตรงและทางอ้อม กรรมการคนดังกล่าวจะต้องแจ้งลักษณะและ ขอบเขตของความประสงค์นั้นต่อกรรมการรายอื่นด้วย

กฎหมายบริษัทของญี่ปุ่น

ปัจจุบัน บริษัทต่างๆ ในญี่ปุ่น อยู่ภายใต้กฎหมายบริษัทของญี่ปุ่น หรือ Companies Act 2005 ซึ่งประกาศใช้เมื่อ 26 กรกฎาคม ค.ศ.2005 โดยบทบัญญัติ ในกฎหมายบริษัทญี่ปุ่นที่สัมพันธ์กับหลักการกำกับดูแลกิจการที่ดี ที่ผู้วิจัยได้ ทำการศึกษา คือ หน้าที่คณะกรรมการตามกฎหมายบริษัท โดยมาตราที่กำหนด เป็นหน้าที่กรรมการอย่างชัดเจน คือ มาตรา 355 Duty of Loyalty และ มาตรา 357 Director’s Duty of Report และเป็นหน้าที่ของกรรมการที่สอดแทรกไว้ ในมาตราอื่นอยู่อีกหลายมาตรา

คณะกรรมการตามกฎหมายบริษัทแห่งญี่ปุ่น มีหน้าที่กำกับควบคุม การกระทำ ของกรรมการที่เป็นผู้แทนนิติบุคคลผู้ซึ่งมีความรับผิดชอบในการบริหารกิจการงาน บริษัท และคณะกรรมการมีอำนาจที่จะถอดถอนกรรมการที่เป็นผู้แทนนิติบุคคล หากพบการกระทำที่ไม่เหมาะสม หน้าที่กรรมการตามกฎหมายบริษัท จึงสามารถ สรุปได้ ดังนี้

หน้าที่กรรมการ (Duties of Care and Loyalty) กรรมการต้องปฏิบัติหน้าที่ ด้วยความระมัดระวังและความรับผิดชอบ (มาตรา 355) กรรมการแต่ละคนจะ ต้องปฏิบัติหน้าที่ตามกฎหมายและข้อบังคับบริษัท และมติที่ประชุมสามัญผู้ถือหุ้น และปฏิบัติหน้าที่ด้วยความระมัดระวังต่อบริษัท stock company

หน้าที่กำกับ ควบคุมดูแล (Duty of supervision) หน้าที่นี้เป็นส่วนหนึ่งของ หลักความระมัดระวัง กรรมการแต่ละคนมีหน้าที่กำกับควบคุม ดูแล และต้อง

ทำให้มั่นใจว่า การกระทำของกรรมการคนอื่น รวมถึงกรรมการที่เป็นผู้แทนนิติบุคคล ได้ปฏิบัติตามกฎหมายและข้อบังคับบริษัท

หน้าที่รายงาน ถ้ากรรมการตรวจพบข้อเท็จจริงอันเป็นอันตรายสำคัญต่อบริษัทร่วมทุน (stock company) กรรมการจะต้องรายงานข้อเท็จจริงดังกล่าวแก่ผู้ถือหุ้นทันที (มาตรา 357)

หน้าที่จัดตั้งระบบการควบคุม ตรวจสอบภายใน (Duty to establish internal control systems) หน้าที่ตามข้อนี้เป็นส่วนหนึ่งของหลักความระมัดระวัง และหน้าที่กำกับควบคุมดูแล

บริษัทที่เข้าลักษณะบริษัทขนาดใหญ่ (Large Company) มีหน้าที่ต้องดำเนินการในส่วนเกี่ยวกับระบบการตรวจสอบภายในด้วยระบบการตรวจสอบภายใน ทำให้การปฏิบัติหน้าที่ของกรรมการต้องเป็นไปตามกฎหมาย และข้อบังคับบริษัท และระบบอื่นตามพระราชกฤษฎีกาที่ออกโดยรัฐมนตรีว่าการกระทรวงยุติธรรม อันทำให้เกิดความมั่นใจต่อการดำเนินธุรกิจอย่างเหมาะสมของบริษัทร่วมทุน (Stock Company)

หน้าที่อื่นๆ ของกรรมการ กรรมการบริษัทจะถูกจำกัดอำนาจหน้าที่ในเรื่องการทำนิติกรรมที่เป็นการแข่งขันกับกิจการ หรือนิติกรรมที่มีส่วนได้เสีย (CA มาตรา 365)

ความรับผิดของกรรมการต่อบริษัทในกรณีที่กรรมการได้ละเลยต่อหน้าที่กรรมการต้องรับผิดชอบใช้ต่อบริษัทในความเสียหายใดๆ อันเป็นผลจากการละเลย (CA มาตรา 423) มีบทบัญญัติพิเศษสำหรับความรับผิดกรรมการ เกี่ยวกับการเสนอผลประโยชน์ที่ผิดกฎหมายอันเกี่ยวกับการใช้สิทธิของผู้ถือหุ้น (CA มาตรา 120) การจัดสรรส่วนเกินและการซื้อหุ้นของกรรมการ (CA มาตรา 462) การซื้อหุ้นจากผู้ถือหุ้นที่ไม่เห็นด้วย (CA มาตรา 464) ความรับผิดจากการขาดดุลภายหลังการจ่ายเงินปันผลและการซื้อหุ้นของกรรมการ (CA มาตรา 465) (Yoshinori Ono, 2009)

การพัฒนากฎหมายบริษัทเอกชนจำกัดของไทยบนแนวคิดหลักการกำกับดูแลกิจการที่ดี

การศึกษาลักษณะการกำกับดูแลกิจการที่ดีสำหรับบริษัทจดทะเบียน ปี 2560

จะพบว่า หลักการดังกล่าว ได้กำหนดบทบาทหน้าที่แก่คณะกรรมการบริษัท 8 ข้อ และสองข้อสำคัญ คือ 1. คณะกรรมการต้องตระหนักถึงบทบาทและความรับผิดชอบของตน ในฐานะผู้นำที่สร้างคุณค่าให้แก่กิจการอย่างยั่งยืน 2. การกำหนดเป้าหมายของกิจการเพื่อความยั่งยืน สองข้อดังกล่าว สะท้อนผลลัพธ์ที่ต้องการ คือ ประโยชน์ต่อสังคม และการลดผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมที่บริษัทเอกชน จำกัด ที่ไม่ได้อยู่ในตลาดหลักทรัพย์ซึ่งต้องกระทำเช่นกัน ในส่วนอำนาจหน้าที่ของกรรมการบริษัทเอกชน จำกัดของไทย จากการศึกษาบทบัญญัติในประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ ลักษณะ 22 ส่วนของบริษัท ส่วนที่สัมพันธ์กับแนวคิดหลักการกำกับดูแลกิจการเท่าที่พบในกฎหมาย จะพบว่า หน้าที่และอำนาจของกรรมการบริษัทจำกัด ของไทย (ในส่วนที่นอกเหนือจากข้อบังคับบริษัท) จะมีได้ถูกรวบรวมไว้ในมาตราเดียวแต่ได้ถูกกระจายไปตามบทบัญญัติต่างๆ ตามหัวข้อตั้งแต่ตอนจัดตั้งจนถึงเลิกบริษัทเริ่มตั้งแต่ประชุมจัดตั้งบริษัท เมื่อกรรมการเข้ารับหน้าที่แล้วต้องลงมือจัดการเรียกให้ผู้เริ่มก่อการและผู้เข้าซื้อหุ้นทั้งหลายใช้เงินในหุ้นซึ่งจะต้องใช้เป็นตัวเงิน เรียกหุ้นหนึ่งไม่น้อยกว่าร้อยละยี่สิบห้า ตามไปด้วยการขอจดทะเบียนหนังสือบริคณห์สนธิและการขอจดทะเบียนจัดตั้งบริษัท (มาตรา 1110-1111/1) กรรมการยังมีหน้าที่ในการเรียกเก็บเงินค่าหุ้นที่เหลือ มาตรา 1120-1123

หน้าที่ของกรรมการที่จะส่งสำเนาบัญชีรายชื่อผู้ถือหุ้นไปยังนายทะเบียนอย่างน้อยปีละ 1 ครั้ง (มาตรา 1139) และมาตรฐานหน้าที่ของกรรมการตามมาตรา 1168 หน้าที่และอำนาจของกรรมการในส่วนที่เกี่ยวกับการประชุมผู้ถือหุ้น การเรียกประชุมวิสามัญจะเกิดใน 4 กรณี คือ 1. ตามที่กรรมการเห็นสมควร 2. ขาดทุนถึงกึ่งหนึ่งต้องเรียกประชุมทันที 3. เมื่อผู้ถือหุ้นมีจำนวนหุ้นรวมกันไม่น้อยกว่าหนึ่งในห้าแห่งจำนวนหุ้นของบริษัทได้เข้าชื่อกันทำหนังสือร้องขอให้เรียกประชุม 4. ตำแหน่งผู้สอบบัญชีว่างในส่วนรายงานการประชุมกรรมการต้องจัดให้จัดบันทึกรายงานการประชุมและข้อมติทั้งหมดของที่ประชุมผู้ถือหุ้นและของที่ประชุมกรรมการลงไว้ในสมุดโดยถูกต้อง ตามมาตรา 1207

จากการศึกษา พบว่า เหตุกฎหมายบริษัทจำกัด (บริษัทเอกชนจำกัด) ของไทย ในบทบัญญัติที่สัมพันธ์หรือสอดคล้องกับหลักการกำกับดูแลกิจการยัง

ไม่เหมือนกฎหมายบริษัทเอกชนของต่างประเทศ ไม่ว่าจะเป็นสหรัฐอเมริกา สหราชอาณาจักร หรือญี่ปุ่น ด้วยเหตุผลสำคัญประการแรก คือ การแบ่งแยกกฎหมายบริษัทออกเป็นสองฉบับของไทยโดยกฎหมายบริษัทจำกัด จะอยู่ในประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ ในขณะที่บริษัทมหาชน จำกัด จะอยู่ที่พระราชบัญญัติบริษัทมหาชน จำกัด พ.ศ. 2535 ประการสอง ในประเทศไทยหลักการกำกับดูแลกิจการที่ดีถูกให้ความสำคัญกับบริษัทมหาชน จำกัด ที่มีหุ้นซื้อขายในตลาดหลักทรัพย์แห่งประเทศไทย

บทสรุป

จากข้อมูลสถิติของกรมพัฒนาธุรกิจการค้า ย้อนหลัง 3 ปี พบว่า จำนวนบริษัทที่ไม่ได้จดทะเบียนในตลาดหลักทรัพย์ทั้งบริษัทจำกัด และบริษัทมหาชน จำกัด มีมากกว่าจำนวนบริษัทจดทะเบียนในตลาดหลักทรัพย์ จำนวนบริษัทมีส่วนสัมพันธ์กับระบบเศรษฐกิจในแง่ทุนจดทะเบียน ผลประกอบการและอัตราการจ้างงานในภาพรวมจากธุรกิจกลุ่มบริษัทเหล่านี้ ซึ่งเมื่อรวมกันจะมีมูลค่าทางเศรษฐกิจที่สูงกว่าบริษัทจดทะเบียน ประเด็นจำนวนบริษัทจำกัด รวมถึงผลกระทบต่อเศรษฐกิจของบริษัทกลุ่มนี้ จึงเป็นเหตุผลสำคัญที่ควรมีการศึกษาแนวทางการนำหลักการกำกับดูแลกิจการที่ดีมาใช้ในการพัฒนามาตรฐานกฎหมายบริษัทจำกัดของไทย เนื่องจากกฎหมายบริษัทจำกัด ยังมีความต่างจากกฎหมายบริษัทมหาชน จำกัด ในแก่นเนื้อหาของมาตรฐานกรรมการ อำนาจหน้าที่และความรับผิดชอบ ซึ่งกรรมการคือ ผู้มีบทบาทสำคัญในการใช้หลักการกำกับดูแลกิจการที่ดี เพื่อให้เกิดสัมพันธภาพที่ดีระหว่างคณะกรรมการ ฝ่ายจัดการ และผู้ถือหุ้น และนำไปสู่ผลลัพธ์คือความยั่งยืนแก่ธุรกิจ จากการศึกษา พบว่า หากเปรียบเทียบกับกฎหมายบริษัทของต่างประเทศตามที่ได้ศึกษาใน 3 ประเทศ ทั้งบริษัทเอกชน จำกัด และบริษัทมหาชน จำกัด จะมีมาตรฐานกรรมการในเรื่องหลักความสุจริต และหลักความระมัดระวัง ที่เหมือนกัน เพราะบริษัททั้งสองรูปแบบอยู่ภายใต้กฎหมายเดียวกัน

อภิปรายผล

โดยผลลัพธ์ที่ได้จากการศึกษา คือ นำเสนอแนวคิดความยั่งยืนของธุรกิจที่ไม่ควรถูกจำกัดไว้เพียงธุรกิจที่เป็นบริษัทจดทะเบียน การผลักดันหลักการกำกับดูแลกิจการที่ดีของบริษัทจำกัด ตามประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ ที่ให้ความสำคัญกับผู้มีส่วนได้เสีย โดยไม่ได้มีผู้ถือหุ้นเพียงกลุ่มเดียว จะได้มีส่วนช่วยเพิ่มมูลค่าและสร้างความยั่งยืน ทั้งนี้ได้มีการศึกษาวิจัยในส่วนของบริษัทจดทะเบียนพบว่า หลักการกำกับดูแลกิจการ ส่งผลต่อมูลค่ากิจการและการเติบโตที่ยั่งยืนของธุรกิจ หากนำมาเปรียบเทียบกับ บริษัทจำกัด น่าจะได้ผลลัพธ์ที่ไม่แตกต่างกัน การนำหลักการกำกับดูแลกิจการที่ดีมาบรรจุไว้ในกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ ในลักษณะแนวทางเดียวกับกฎหมายบริษัทอังกฤษ หรือกฎหมายบริษัทของฝรั่งเศส โดยเฉพาะอย่างยิ่งทฤษฎีบริษัทที่คำนึงถึงผู้มีส่วนได้เสียจะมีข้อดี ในด้านการสร้างความยั่งยืนแก่ธุรกิจ แต่อย่างไรก็ตามก็อาจไม่สามารถนำหลักการกำกับดูแลกิจการที่ดีมาใช้พัฒนากฎหมายบริษัทจำกัด ได้ทั้งหมดเพราะโดยแนวคิดของบริษัทเอกชน ในกรณีบริษัทขนาดเล็ก ซึ่งเป็นธุรกิจส่วนตัว อาจไม่มีความจำเป็นที่ต้องเปิดเผยข้อมูลต่อสาธารณะ หากนำหลักการเรื่องการเปิดเผยข้อมูลมาใช้จนเกินความจำเป็น อาจเป็นอุปสรรคต่อผู้ประกอบการที่ประสงค์จัดตั้งบริษัทจำกัดของไทย

ข้อเสนอแนะ

แนวทางการพัฒนากฎหมายบริษัท โดยนำหลักการกำกับดูแลกิจการมาเป็นพื้นฐานในการแก้ไขเพิ่มเติมบทบัญญัติควรนำผสมผสานแนวทางหลักการกำกับดูแลกิจการที่ดีทั้ง Soft Law และ Hard Law ของประเทศสหรัฐอเมริกา สหราชอาณาจักร และญี่ปุ่นมาใช้กับบริษัทของไทย หลายประเทศในโลกจะมีแนวทางการนำหลักการกำกับดูแลกิจการมาใช้พัฒนากฎหมายควบคู่กัน โดยแนวโน้มของหลักการกำกับดูแลกิจการที่ดีทั่วโลกจะมีส่วนหนึ่งที่ใช้กฎหมายเพื่อเสริมประสิทธิภาพมากขึ้นเพื่อการดึงดูดนักลงทุน ตัวอย่างในสหภาพยุโรป พบว่ามีความพยายามสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวของกฎหมายบริษัท เพื่อนำไปสู่ความเป็นมาตรฐาน (Bob Tricker, 2015) ในงานวิจัยบางเล่มของต่างประเทศ

ระบุว่า ในระยะยาวแล้ว ไม่น่าเชื่อว่า ระบบธรรมาภิบาลบริษัท หรือการกำกับดูแลกิจการที่ดีของบริษัท จะดำรงคงอยู่โดยไม่มีกฎหมายรองรับโดยเฉพาะในช่วงวิกฤติเศรษฐกิจหรือเศรษฐกิจอยู่ในภาวะตกต่ำ (สุรศักดิ์ ไชยธนกิจ, 2558) ฉะนั้นข้อเสนอแนะของผู้วิจัย รูปแบบการพัฒนากฎหมายบริษัทของประเทศไทย ที่สอดคล้องกับหลักการกำกับดูแลกิจการที่ดีจึงมี ดังนี้

1) การพัฒนากฎหมายบริษัท บนโครงสร้างระบบกฎหมายที่เป็นอยู่ปัจจุบัน โดยปรับปรุงประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ ส่วนบริษัทในประเด็นผู้ถือหุ้น การประชุมผู้ถือหุ้น บทบัญญัติในส่วนของกรรมการ บัญชี และ ผู้ตรวจสอบบัญชี โดยใช้ฐานกฎหมายที่สอดคล้องกับแนวคิดหลักการกำกับดูแลกิจการที่ดีที่อยู่เบื้องหลังหลายมาตรา ในพระราชบัญญัติบริษัทมหาชน จำกัด มาปรับใช้เท่าที่เหมาะสมกับสภาพกิจการบริษัทจำกัด

ประเด็นเรื่องขนาดของกิจการ หรือขนาดบริษัท ถือเป็นประเด็นที่ไม่มีในประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ของไทย ในกฎหมายบริษัทต่างประเทศ จะเห็นได้ว่า หลักการกำกับดูแลกิจการที่ดีบริษัทเอกชนขนาดใหญ่ของสหราชอาณาจักร และกฎหมายบริษัทญี่ปุ่น มีการกำหนดหลักเกณฑ์ การเป็นบริษัทเอกชนขนาดใหญ่ ไว้ในแนวทางหลักการกำกับดูแลกิจการ หรือไว้กฎหมายบริษัท ด้วยเพราะบริษัทขนาดกลาง และเล็ก อาจไม่มีความจำเป็นในการปฏิบัติตามหลักการกำกับดูแลกิจการทุกเรื่อง การกำหนดขนาดกิจการ บริษัทขนาดใหญ่ ที่ควรใช้มาตรฐานสากลเรื่องกำกับดูแลกิจการที่ดี ในระดับเท่ากับบริษัทมหาชน จำกัด ที่อยู่ในตลาดหลักทรัพย์ จึงควรได้รับการพิจารณา

ฉะนั้น ขนาดของกิจการประเภทบริษัทจำกัด จึงควรนำมาใช้เป็นเกณฑ์ในการพัฒนากฎหมายบริษัทจำกัด ในส่วนการเปิดเผยข้อมูลและความโปร่งใส เช่น กรณีมาตรา 172 ของ Companies Act 2006 ซึ่งเป็นข้อกำหนดที่ใช้กับบริษัทขนาดใหญ่เท่านั้น เพราะขนาดของกิจการ จะมีส่วนที่เชื่อมโยงกับจำนวนของผู้มีส่วนได้เสียว่าควรนำหลักกฎหมายที่เกี่ยวข้องกับหลักการกำกับดูแลกิจการที่ดีมาใช้

2) การพัฒนากฎหมายบริษัทไทย โดยการรวมกฎหมายบริษัทเอกชน จำกัด กับกฎหมายบริษัทมหาชน จำกัด เข้าไว้ด้วยกัน โดยเลือกใช้แนวทางกฎหมายบริษัท

ของประเทศสหรัฐอเมริกา และสหราชอาณาจักร ทั้งในระบบ Common law และประเทศญี่ปุ่น ระบบ Civil Law มาเป็นต้นแบบ

ทั้งนี้ข้อเสนอการแก้ไขกฎหมายบริษัทจำกัด บนโครงสร้างประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์เป็นรายมาตราในส่วนที่สัมพันธ์กับหลักการกำกับดูแลกิจการหรือการพัฒนากรอบโครงสร้างระบบกฎหมายองค์กรธุรกิจใหม่ ก็จะสอดคล้องกับแผนการส่งเสริมวิสาหกิจขนาดกลางและขนาดย่อม ฉบับที่ 4 (พ.ศ.2560-2564) ยุทธศาสตร์ที่ 3 พัฒนากลไกเพื่อขับเคลื่อนการส่งเสริม SME อย่างเป็นระบบ ในกลยุทธ์ ทบทวน ปรับปรุงกฎหมาย กฎระเบียบสิทธิประโยชน์เพื่อเอื้อและลดอุปสรรคต่อการดำเนินธุรกิจของ SME (สำนักงานส่งเสริมวิสาหกิจขนาดกลางและขนาดย่อม, 2560) สำหรับเนื้อหาบทบัญญัติในส่วนบริษัทจำกัด ที่มีขนาดเล็กก็ควรแก้ไขกฎหมายให้ลดภาระทางกฎหมายของผู้ประกอบการ และค่าใช้จ่ายให้มีเพียงเท่าที่จำเป็นตามความเห็นที่ได้จากการสัมภาษณ์นายความที่เป็นนักกฎหมายสาย Corporate Law มา

3) เสนอให้มีหลักการกำกับดูแลกิจการที่ดีของบริษัทจำกัด เป็นการเฉพาะ ดังเช่นกรณี Wates corporate governance principles for large private companies ของสหราชอาณาจักรก็จะเป็นการสนับสนุนให้มีพัฒนาการในแง่ Soft Law ของไทยในส่วนของหลักการกำกับดูแลกิจการที่ดีของบริษัทจำกัด

4) เสนอให้มีการจัดทำรายงานผลการดำเนินงานสำหรับบริษัทเอกชน จำกัดขนาดใหญ่ในประเทศไทย เป็นการเฉพาะ ลักษณะเดียวกับประมวลกฎหมายพาณิชย์ฝรั่งเศสที่ได้กำหนดเรื่อง Duty of Care หรือ Duty of Vigilance คือแนวทางที่สามารถนำมาใช้กับบริษัทเอกชน จำกัด ในประเทศไทยโดยผ่านการแก้ไขประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ ซึ่งจะสอดคล้องกับแนวทางของร่างกฎหมายบริษัทมหาชนจำกัด ฉบับแก้ไขเพิ่มเติม ที่เคยมีการนำเสนอ คือ มาตรา 85 แห่งพระราชบัญญัติบริษัทมหาชน จำกัด พ.ศ.2535 ที่ว่า “...ในการดำเนินกิจการของบริษัทกรรมการต้องคำนึงถึงความโปร่งใสการตรวจสอบได้และผลกระทบต่อสังคมและสิ่งแวดล้อมด้วย”

เอกสารอ้างอิง

- รัชดาพร สัจวร. (2551). Fiduciary Duty กับความรับผิดชอบของกรรมการและผู้บริหารในบริษัทจำกัดตาม ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์. *วารสารกระบวนกรรยติธรรม*, 1(1), 59-68.
- สถาบันไทยพัฒนา. (2557). *ESG Rating*. (25 ธันวาคม 2563) สืบค้นจาก <https://www.thaipat.org/2014/09/esg-rating.html>.
- สำนักงานส่งเสริมวิสาหกิจขนาดกลางและขนาดย่อม. (2560). *แผนการส่งเสริมวิสาหกิจขนาดกลางและขนาดย่อม ฉบับที่ 4 (พ.ศ.2560-2564)*. (11 กรกฎาคม 2564) สืบค้นจาก https://sme.go.th/upload/mod_download/แผนแม่บทฯ%20ฉบับที่%204.pdf.
- สุรศักดิ์ ไชยธนกิจ. (2558). *บริษัทจดทะเบียนและธรรมาภิบาลบริษัทไทย ภายใต้แนวทฤษฎีความสมดุลของอำนาจ*. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- เสถียรภาพ นาหลวง. (2559). *แนวทางการปฏิรูปกฎหมายบริษัทเอกชนจำกัด เพื่อส่งเสริมให้ประเทศไทยเป็นประเทศเศรษฐกิจพัฒนา*. คณะนิติศาสตร์ สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์, กรุงเทพฯ.
- อนันต์ชัย ยूरประถม. (2563). *หลักสูตร P01 ตอนที่ 2 What Is Corporate Sustainability?*. (30 พฤษภาคม 2564) สืบค้นจาก <https://www.youtube.com/watch?v=pY3CnKOAlqg>.
- Aoki, Katsuki, and Thomas Taro Lennerfors. (2013). The New, Improved Keiretsu : Toyota Demonstrates How More-Efficient Supplier Relationships Can Speed Production and Boost Innovation. *Harvard Business Review* ,91(9), 109-113.
- Atkins, Gerber, Micheletti, Saunders, and Reale. (2020). *Directors' Fiduciary Duties : Back to Delaware Law Basics*. (30 กรกฎาคม 2564) สืบค้นจาก <https://www.skadden.com/insights/publications/2020/02/directors-fiduciary-duties>.

- Bob Tricker. (2015). *Corporate Governance : Principles, Policies, and Practices*. London : Oxford University Press.
- Green, Scott. (2005). *Sarbanes-Oxley and the Board of Directors : Techniques and Best Practices for Corporate Governance*. United States of America : John Wiley & Sons, Inc.
- Henry duPont Ridgely. (2015). The Emerging Role of Bylaws in Corporate Governance. *SMU Law Review*, 68(1), 317-330.
- Lewis S. Black. (2007). *Why Corporation choose Delaware*. America : Delaware Department of State.
- Liberto, Daniel. (2021). *Keiretsu*. (14 พฤษภาคม 2564). สืบค้นจาก <https://www.investopedia.com/terms/k/keiretsu.asp#citation-1>.
- Lincoln, James R., Michael L. Gerlach, and Peggy Takahashi. (1992). Keiretsu Networks in the Japanese Economy : A Dyad Analysis of Intercorporate Ties. *American Sociological Review*, 57(5), 561-585.
- Ono, Yoshinori. (2008). *Directors' Liabilities*. (30 พฤษภาคม 2564) สืบค้นจาก https://www.nishimura.com/sites/default/files/tractate_pdf/ja/200901_ono.pdf.
- Organization for Economic Cooperation and Development. (2015). *G20/Oecd Principles of Corporate Governance*. (10 มิถุนายน 2564) สืบค้นจาก <http://dx.doi.org/10.1787/9789264236882-en>.
- Takao Shojima. (2021). *Establishing a Business in Japan Forming a Private Company*. (1 มิถุนายน 2564) สืบค้นจาก [https://uk.practicallaw.thomsonreuters.com/8-549-4101?transitionType=Default&contextData=\(sc.Default\)&firstPage=true](https://uk.practicallaw.thomsonreuters.com/8-549-4101?transitionType=Default&contextData=(sc.Default)&firstPage=true).
- Sar, Ashok Kumar. (2018). Impact of Corporate Governance on Sustainability : A Study of the Indian FMCG Industry. *Academy of Strategic Management Journal*, 17(1), 1-10.

- Shu-Acquaye, Florence. (2004). Smith V. Van Gorkom Revisited :
Lessons Learned in Light of The Sarbanes-Oxley Act of 2002.
DePaul Business and Commercial Law Journal, 3(1), 19-50.
- Worker-participation team. (2016). *CORPORATE GOVERNANCE*.
(17 มิถุนายน 2564) สืบค้นจาก <http://www.worker-participation.eu/Company-Law-and-CG/Corporate-Governance>.